

Prošlost kao oruđe

Prošlost kao oruđe

Ono što je u središtu pozornosti proučavanja u određenom povijesnom razdoblju, odražava vrijednosti, stajališta ljudi i načina života toga razdoblja. To je najočitije u razdoblju Staroga istoka i srednjega vijeka kada se okvirno o prošlosti vrlo malo zna i zapravo nije zanimljiva na način na koji je to danas, ali neki su dijelovi jako važni i jako potencirani.

Rijetko kada je interes za prošlost iskren i neopterećen nekim težnjama i željama i sadašnjosti. Gotovo uvijek je glavni motiv prisvajanje i isticanje vlastitog istaknutog položaja u odnosu prema drugima kao opravdanog razloga za dominaciju i vladanje. To uključuje polaganje prava na neki teritorij, isticanje starosti svojeg podrijetla te isticanje vlastite važnosti i naprednosti, a može biti pojedinačno (na razini vladara) ili kolektivno (na razini naroda).

U svojoj analizi asirske i babilonske historiografije Grayson (1980) izdvaja šest osnovnih motiva za pisanje povijesti. To su 1) propaganda, 2) didaktička upotreba, 3) šovinizam ili nacionalizam/nacionalni ponos, 4) pomoć za izradu kalendara ili kronologija, 5) za upotrebu u proročanstvima i predviđanjima te 6) za očuvanje kulta pokojnih vladara. Pravo pitanje nije je li to primjenjivo na ostale države drevne Mezopotamije poput Hetita (Hoffner 1980), nego možemo li govoriti o široko primjenjivu modelu i kriterijima. Naravno, svi ti motivi ne moraju u svakom slučaju biti prisutni, ali nekoliko njih svakako jest.

Predmeti se dugo nisu bili prepoznavali kao oruđa iz prošlosti, nego im se pripisivalo nebesko podrijetlo ili se mislilo da rastu iz zemlje, ali zato se vrlo rano prošlost prepoznala kao posebno učinkovito oruđe za ostvarivanje vrlo tekućih ciljeva i stvaranje i održavanje aktualnih odnosa.

Dugo trajanje podrijetla i legitimiteta

U opisivanju prošlosti na području Mezopotamije česte su zajedničke crte narativa: u početku je bilo zlatno doba koje je s vremenom propadalo i dogodio se suvremeni kaos, a potrebna je obnova zlatnog doba koju će naravno osigurati vladar (ili pretendent na vladarsko mjesto) koji potječe od zlatnog doba što će i biti jamstvo uspješnosti

toga pothvata. Različite su priče o zlatnom dobu, u Mezopotamiji se vjerovalo da je vrijeme prije potopa bilo savršeno razdoblje, u kojem su na Zemlji živjeli bogovi, i u kojem su se postavili temelji civilizacije. To je bilo vrijeme velikog znanja, mudrosti i kulture koju su donijeli i dali bogovi. Nakon toga slijedi neki grijeh, koji je kažnjen poplavom, a nakon toga dolazi restitucija u kojoj civiliziranje čovječanstva postaje vladarska dužnost. Kraljevanje se smatralo darom s neba. Zato je vladarima bilo toliko važno pozivati se na što starija razdoblja i povezivati se s njima. Potreba za traženjem legitimiteta u prošlim razdobljima vidljiva je tijekom cijele pisane povijesti, a iznimno je važno pitanje podrijetla koje se dovodi u usku vezu s legitimitetom, odnosno podrijetlo osigurava legitimitet vladara. Kako je vidljivo iz ovih redova, porijeklo može biti božansko, nebesko, trojansko, vlastito. Dakle, porijeklo može varirati, ali legitimitet izvučen iz njega je konstanta, možemo reći i do današnjih dana. Nebesko podrijetlo na Starom istoku zamijenilo je trojansko (rimsko porijeklo) u srednjem vijeku, pa onda i vlastito podrijetlo, autohtonost od novog vijeka do danas. Dokazivanje vlastitog legitimiteta na vlastitoj zemlji potaknula su mnogobrojna istraživanja i pisanja o prošlosti te razvoj arheologije od 16. stoljeća nadalje. Predmeti su se dovodili u vezu s legitimitetom još u gradovima Starog istoka. Važni objekti koji su se povezivali s vlašću, legitimitetom i prošlošću bili su hramovi, reljefi i cilindri (pečati). Na njima su sadržani natpisi koji nam govore o povijesti i percepciji prošlosti i vladarskog prava.

Najstariji tekstovi datiraju oko 3200 g. pr. Kr., a nekoliko stoljeća poslije, oko polovice 3. tisućljeća pr. Kr., u tekstovima se počinje ocrtavati povijesna svijest (Beaulieu 2013: 121). Sve do helenističkog razdoblja tekstovi povijesne tematike pojavljuju se u gotovo neprekinutom nizu. Do sada je pronađeno više od pola milijuna tekstova na sumerskim i akadskim jezicima. Uglavnom su, kao što je poznato, administrativne prirode, ali otkriveni su i tekstovi o medicini, matematici, astronomiji, pa i o prošlosti, a velika većina nije ih prevedena pa o stvarnom udjelu sadržaja možemo samo nagađati. Čak 2000 godina nakon što je prestao biti živim jezikom, sumerski jezik je i dalje bio sveti jezik kojim se koristilo u obredima i jezik učenjaka. Pjesme, himne i molitve, čiji su korijeni bili u trećem tisućljeću pr. Kr., prepisivali su se i uvijek su bili popraćeni akadskim prijevodom. Uz kasnije

verzije iz 2. i 1. tisućljeća, bili su važan bio babilonskih kultova na kraju 1. tisućljeća pr. Krista. U formi jezika učenjaka sumerski jezik je preživio upravo kao i latinski jezik u nama bližem dobu (pa i danas). Isto kako su renesansni humanisti latinizirali svoja imena, tako su i asirski i babilonski učenjaci prevodili svoja semitska imena u sumerska (Maul 2008: 16)

Ako je već na Starom istoku percepcija prošlosti bila takva da je bilo jasno da je prošlost važna za sadašnjost, da je zemlja mjesto na kojem se mogu pronaći stvari (iz prošlosti), a mi za to znamo iz najstarijih očuvanih pisanih izvora, onda je teško sumnjati u to da takva percepcija nije postojala i prije, samo za nju ne znamo (ili je ne znamo prepoznati) jer pisanih izvora nemamo.

Vrijedni predmeti i izvori o prošlosti bili su cilindrični pečati. Cilindrični pečati lako su se mogli prepoznati kao predmeti koji pripadaju drugom razdoblju, uglavnom su se čuvali kao naslijeđe, ali ljudi su ih tražili i nalazili kopajući u zemlji. Cilindrični pečati pojavljuju se od prve polovice 3. tisućljeća pr. Kr. iz vremena Sargona I. Na pločici iz Ninive opisana je povijest cilindra od lapis lazulija: prvotno je pripadala kasitskom vladaru iz 13. stoljeća pr. Kr. Zaplijenio ju je suvremenik asirski kralj Tukulti – Ninurta odnio u Asur. Ponovno je u Babilon vraća Sanherib, neoasirski kralj, otima i dodaje svoj natpis (705. – 681.) (Garrison 2012: 44). Na Mardukovu cilindru iz Akada s prikazom Marduka ima dodatak spomena asirskog kralja Esarhaddona (680. – 667. g. pr. Kr.).

U vrijeme Asurbanipala ponovno se počinje pisati na sumerskom jeziku (May 2013). Sin balasu iqbi opisuje građevinske aktivnosti na sumerskom jeziku i namjernim arhaičnim dijalektom. Razumljivost sumerskog jezika u novobabilonsko doba potvrđuje i primjer ustoličenja Nabonidove kćeri En-nigaldi-nanne na mjesto vrhovne svećenice. Nabonid je dokazivao autentičnost i drevnost službe visoke svećenice stečen njegovim arheološkim istraživanjem referencijom na En-ane-du, kćer od Kudur-Mabuka, sestre Rim-Sina (1822. – 1763. pr. Kr.), posljednje visoke svećenice boga Mjeseca poznate nam po imenu. Uspoređujuću njezin natpis s akademskim natpisom Nabonida, posvećen ustoličenju svoje kćeri, pokazuje poznavanje izričaja sličnom na sumerskom natpisu (May 2013).

Već je spomenuto da je u sumerskom i akadskom (asirsko-babilonskom) jeziku, prošlost ono što je ispred nas, nešto što nam je sučelice, a budućnost je iza nas. Mezopotamska je kultura bila usmjerena i usredotočena na prošlost i na početak svojeg postojanja (Maul 2008: 15–16). Opis i značenje termina prošlost i budućnost pogledati u (Maul 2008). Možda je ideja o poznatoj prošlosti u vezi s opsežnim natpisima koji su bili čak važniji i od građevina (ideja – građevina će propasti, a natpisi neće).

Kao i u razdobljima prije pisma, smatra se da je poznavanje prošlosti bilo ograničeno na razdoblje koje se moglo prenositi izravnom komunikacijom između baka, djedova, roditelja i djece. Sve dalje od toga nije bilo poznato ni običnom puku ni ostalim elitama izvan uskog kruga pisara i učenjaka (Beaulieu 2013: 122). Međutim, novija istraživanja u drugim krajevima svijeta nam ukazuju na potrebu za redefiniranjem ovih spoznaja.

Postojalo je vjerovanje da je moguće steći znanje iz doba prije potopa. Tako novoasirski kralj Asurbanipal (685. – 627. g. pr. Kr.) za sebe kao istraživača prošlosti kaže: proučavao sam tajno znanje, pisarski zanat, rad i mudrost Adapinu; mogu raspravljati o nebeskim i zemaljskim znakovima; mogu komentirati jesu li jetra u skladu s nebom; proučavao sam natpise u kamenu prije **poplave** (May 2013).

Idući primjer najbolje ocrtava vjeru da je moguće steći prepotopne mudrosti. Berossus, babilonski svećenik iz prvih desetljeća helenizma piše kako je prije poplave bog Kronos naredio Xisourthrosu (babilonskom Noi) da zakopa sve natpise u Sipparu i nakon toga sagradi brod u koji će skloniti sebe i svoje bližnje. Također je naredio da se nakon poplave vrate po natpise i učine ih dostupnima cjelokupnom čovječanstvu. Nakon što su pronašli natpise preživjeli su počeli graditi gradove i hramove (Beaulieu 2013: 122–123). Tu se ocrtava i promjena u načinu kako se znanje iz prošlosti stječe – tradicionalno je bilo prenošenje znanja od prije poplave usmenom predajom no tekstovi postaju primaran izvor znanja, a iskopavanja način pribavljanja tekstova (Schnapp 2012). To bi trebao biti pokazatelj da je riječ o društvu koje se naviknulo na „arheološki“ način pribavljanja znanja o prošlosti (Beaulieu 2013:123). Tu se mijenja konceptualizacija znanja – umjesto usmene predaje izvor informacija postaju tekstovi. Važno je istaknuti ulogu iskopavanja – potrage za objektima iz prošlosti zakopanima u zemlju

– proces iskopavanja je proces stjecanja znanja – kako se do tekstova dolazi iskopavanjem, tako se i do znanja dolazi iskopavanjem. Potraga za legitimitetom toliko je slična današnjoj arheologiji da Schnapp donosi opasku kako su prakse toliko slične da je današnjim arheolozima gotovo nelagodno zbog toga (Schnapp 2012). Svjesni krhkosti cigle u Mezopotamiji su se protiv erozije borili znanjem, kameni temeljci su se čuvali, da bi ih stotinama godina poslije vladari mogli naći, iskopati i upotrijebiti, natpisi su se prepisivali kako bi znanje ostalo (Schnapp 2012). A znanje je bilo legitimitet. Schnapp kao najvažniju riječ koja se pojavljuje u potragama za prošlošću izdvaja riječ *temenu*. To je tekst temeljac koji daje vjerodostojnost hramu. Njegov je kontekst potpuno nebitan, važno je samo da potječe od kraljeva pretka, može biti pečat, cilindar, cigla, tablet, čak i kip. Ako nema natpisa, može biti i predmet sam, samo da je autentičan (Schnapp 2012).

U tekstovima su dvije glavne teme koje se tiču prošlosti: podrijetlo i povijest. Spisi govore da su ljudi bili poput divljih životinja dok im bogovi nisu donijeli kulturu (Beaulieu 2013). Tu možemo već uočiti naznake razdvajanja ljudi na divlje i „uljudene“ što će postati poznato kao koncepcija civilizacije i globalnih odnosa između ljudi na Zemlji. U prvom tisućljeću prije Krista donositelji kulture umjesto bogova postaju *apkallus* – prepotopni mudraci. Kraljevstvo koje je nastalo na početku bilo je dar s nebesa. Zbog neposluha bogovi šalju potop da bi se ponovno vratio poredak, a civiliziranje čovječanstva postaje dužnost kralja (Beaulieu 2013). Vrijeme prije potopa smatralo se idealnom erom i izvorom znanja i dostignuća, a znanje o tome bilo je jako važno, pa podsjećam na Asurbanipalovu tvrdnju da je osobno čitao natpise iz vremena prije poplave.

Hramovi su, uz sve ostale aspekte, važni zbog značenja koje su imali vezano za odnos prema vremenu i prošlosti, odnosno bili su uvelike povezani s vremenom. Palače ili hramovi znak su kontinuiteta. Hramove se moralo pronaći kako bi se udobrovoljili bogovi, a bili su i aktivni dionici vladanja kao sredstvo dokazivanja legitimiteta. Svaki je hram pratila priča od njegova osnutka. Iz tih priča može se iščitati natjecanje između vladara što se tiče prošlosti i sadašnjosti. Svaki je kamen imao ciglu s natpisom koja je bila u funkciji kamena temeljca. Kako bi se udobrovoljilo bogove i dobila potvrda s neba, nije bilo dovoljno obnoviti svetišta, nego i pronaći njihove temelje i rekon-

struirati njihovu prošlost. Tako su s vremenom priče postojale sve preciznije. Ne bi opisivale samo konstrukciju, nego i detalje arhitekture i ukrasa. Naravno, svaki je vladar morao imati najljepše i najbolje.

Natpisi su bili važan izvor o prošlosti i čuvali su se tako da su se i prepisivali. U Nippuru, u Ekuru, Enhilovu hramu iz vremena Hamurabija, pronađeni su natpisi koji su prijepisi natpisa iz 24. do 22. stoljeća pr. Kr.. Sadržavaju natpise o Sargonu i Naram Simu, vladarima treće dinastije Ura, prvim babilonskim vladarima. To je osnovno znanje o području Mezopotamije u kasnijim razdobljima, najstariji korpus očuvane antikvarske aktivnosti, odnosno prijepisa (Beaulieu 2013).

Pisari su skupljali drevne spise; pokatkad su radili odljeve, nudili prijevod i označavali podrijetlo. To je predargonski natpis, najstariji koji je prepisan, a označuje „*Marian, trgovac, sin Iddi-'il pisara, sin Arsi-aha Saramejca, posvetio je (ovaj kip) Samasu.*” Slijedi izričit komentar koji upućuje na porijeklo i mjesto otkrića: „*S desnog ramena kamenog kipa koji . . . na ostatcima E-babbara*” (Schnapp 2012: 68).

Ploča boga Sunca, koji prikazuje vladara Nabû-apla-iddina iz Asirije u 9. st., govori o tome da je prikaz boga Sunca Šamaša od Sipara u 11. stoljeću opljačkan i nikada više nije nađen. Nakon 200 godina čudesno je pronađen i Nabû-apla-iddina je prema njemu dao uklesati lik boga Sunca. Ispostavilo se da je vjerojatno krivotvorina svećenstva, koje je u tome imalo dvostruku korist, Nabû-apla-iddina je uživao političke povlastice koje je stekao povratkom drevnog kulta, a ovo je najbolje dokumentirani primjer kako se prošlost upotrebljava i iskorištava za stjecanje održavanje legitimiteta. (Beaulieu 2013: 128).

Hramovi su bili važan dio održavanja kontinuiteta vladara. Esarhaddon govori o hramovima u Ašuru u 7. st. Uspia – ašurski svećenik sazidao je hram, propao je; Erisum, sin Illusumne, ašurski svećenik, obnavlja hram; prolazi 120 godina; obnavlja ga Samsi-adad, sin Illukapkapija; 434 godine prolaze, hram uništen u požaru; Salmanasar I., sin Adada Nirarija, obnavlja hram; 580 godina prolazi – unutarnja komora u kojoj je vladao Ašur je uništena; i tako dalje jer opis govori o nekoliko stotina godina, gotovo tisuću (Schnapp 2012: 67).

Uz održavanje hramova, važan je povratak ikonografije. Najpoznatiji primjer je istaknuti vladar antikvar asirski kralj Asurbanipal koji se prikazuje na steli kao radnik s košarama punim cigli koje nosi na glavi. To je povratak prastare ikonografije – najstariji takav prikaz

su „figure temeljci” Ur Nanše iz 25. st., pa Ur-Nammu i Shulgi iz 21. stoljeća također prikazuju vladara kako nosi košaru s ciglama na glavi (May 2013). I njegov brat je imao takve prikaze (Beauiiau 2013).

Razdoblje novobabilonske države često se spominje kao početak antikvarstva, iako možemo vidjeti da su antikvarske prakse starije. Novobabilonsko carstvo označuje doba obnove nakon asirske vladavine koje završava sa zadnjim vladarom Nabonidom i perzijskim osvajanjem. Osnivač novobabilonskog carstva bio je Nabopolassar u 7. st. pr. Kr. Na njegovim su natpisima vidljivi staroakadski uzori. Postoje i različite vrste dokumenata – suvremena i arhaična verzija. Tijekom novobabilonskog razdoblja antikvarstvo postaje dio državne politike. Starine stare i do 2000. godina pronađene su u Babilonu i Uru, a sami vladari izrađivali su starine kada im je trebalo.

Posljednji novobabilonski kralj Nabonid je osoba u kojoj se isprepleću prošlost, sadašnjost i budućnost, zanimanje za prošlost, njegova percepcija prošlosti, percepcija njega kao ličnosti, percepcija arheologije i njezinih početaka kao i arheologa. Primjer je to kako se u jednoj osobi mogu spojiti stotine godina, pa i tisućljeća (iz višestrukih smjerala) raznih zbivanja, zapisa i pogrešaka.

Nabonid je ostao zapisan kao vladar, uzurpator, antikvar, arheolog, luđak ili čak izmišljena osoba. Prema nekima, „skriva se” iza pogrešnog atribuiranja Nabukodonosora i zapravo njega prikazuju *Knjiga o Danijelu*, slika Williama Blakea i opera *Nabucco* (Grassi 2014). U *Knjizi o Danijelu* spominje se ludilo koje se uglavnom pripisivalo Nabukodonosoru II. Međutim, zbog desetogodišnjeg samoizgnanstva tijekom kojeg je vladao sin i suvladar Belšazar, dio znanstvenika smatra da je riječ o Nabonidovu ludilu. To je ludilo oslikao William Blake (Grassi 2014). No, postao je i ostao najpoznatiji kao „prvi arheolog”.

Uz prikupljanje i svijest o prošlosti, postoje dokazi o arheološkim aktivnostima u suvremenom smislu. Iskopavanje se provodilo kao tehnika i kao strategija stjecanja znanja o prošlosti koji su bili nužni za održanje na vlasti. Nabonidovo zanimanje za starine je poznato, pa se tijekom 19. stoljeća katkad interpretiralo kao uzrok propasti Babilona i pada pod perzijsku vlast. Nijemi film *Intolerance* (1916) (<https://www.imdb.com/title/tt0006864/>) prikazuje kako Nabonid mahnita za starinama i pompozno objavljuje i prikazuje otkriće kamena temeljca kralja Naram Sima dok Babilon gori i osvajaju ga Perzijanci. Za potre-

be snimanja filma napravljene su kulise Babilona u dužini od gotovo kilometar i pol. U filmu se spominje pad Babilona i Nabonid. Film se zove *Intolerance* kao reakcija redatelja na kritike njegova prethodnog filma koji je bio izrazito rasistički obojen i veličao Ku Klux Klan. Unatoč tome, taj se film smatra jednim od djela koja su poslužila kao uzor za razvoj svjetske kinematografije i još je jedan primjer kako su sliku o prošlosti u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća izrađivali uglavnom ljudi rasističkih svjetonazora te kako se ne može razmatrati prošlost bez utjecaja sadašnjosti. Zbog spektakularnih prizora i velikog odjeka koji su filmovi tog doba imali, povećana je popularnost Nabonida, a i stvorila se slika o njemu kao vladaru i ljubitelju starina.

Iako je još Goosman 1948. (preuzeto iz (Grassi 2014)), otkrio da je Nabonidov lik bitno drukčiji, da je riječ o izrazito religioznoj osobi, koji je morao kopati kako bi se ustoličio i da je to bila riječ o praktičnim, političkim aktivnostima, a ne zanesenom zaljubljeniku u prošlost; njegov lik ocrtan u nijemom filmu *Intolerance* ostao je do danas. Ali s obzirom na to da Nabonid nije mogao biti klasičan arheolog i povjesničar, jer su takve struke plod modernog doba, a da su motivi za arheologiju sve donedavno bili (a katkad i dalje jesu) uvelike politički nije pogrešno smatrati ga jednim od prvih arheologa (Grassi 2014).

Slika koja se pojavljuje u knjigama o arheologiji prikazuje ga kao simpatičnog zanesenjaka koji je još u dalekoj prošlosti volio starine i iskopavanje. To je slika koja je svakome prihvatljiva i s kojom se svatko želi i može poistovjetiti, pogotovo student arheologije. Istini je bliža da su sve njegove aktivnosti bile potaknute borbom za moći. Zbog toga treba sagledati što je izvor rekonstrukcije – jesu li to znanstveni podaci ili dojam i filmovi s početka 20. stoljeća. Koji su izvori o Nabonidu? Prvi skup čine izvori nastali u vrijeme Nabonida, ili neposredno nakon njegove vladavine u njegovu „domaćem“ kontekstu: glinene pločice iz 6. st. pr. Kr.; natpisi vezani za gradnju u Harranu, Sipparu, Larsi, Uru; Nabonidova kronika ili Kir-Nabonidova kronika – glavni događaji koji su prethodili padu Babilona; perzijska verzija priče o Nabonidu; Kirov cilindar; Eski-Harran natpis – tekst koji se pripisuje Nabonidovoj majci ili ocu; službeni dokumenti – računi, spisi, pismena (Grassi 2014).

Nabonid (556. – 539. g. pr. Kr.) bio je posljednji novobabilonski vladar. Prijestolnica je bila i dalje u Babilonu, ali Nabonid aktivno djeluje i u ostalim gradovima. Tako je provodio iskopavanja i obnove u Sipparu, središte kulta premjestio je u Ur, a deset godina vlada iz Tayme. Štupje Sima, babilonskog boga Mjeseca. Sin i suvladar mu je bio Belšazar. Među njegovim su iskopavanjima građevina posvećena Naram-Sinu, Sargonovu unuku u Harranu, iskopavanje hrama Šamaša, božjeg sina u Sipparu, iskopavanje hrama božice rata Anunitu u Sipparu. Za neke je građevine pretpostavio starost oko 1500 godina više nego što su stare. Zbog njegove intenzivne aktivnosti na dokazivanju legitimiteta smatra se da je možda bio uzurpator. On je jedini vladar koji spominje istodobno i asirske i babilonske kraljeve – time želi istaknuti posebnu i jedinstvenu kraljevsku liniju. Postavlja se pitanje i zašto je štovao staro božanstvo Sima, kad je i dalje službeno glavno božanstvo Marduk. U Larsi su se provodila iskopavanja u 6. st. pr. Kr., a svrha iskopavanja bila je težnja za povijesnim legitimitetom i dinastičkom kontinuitetom, a ne želja za prikupljanjem predmeta (Beauileu 2013, Grassi 2014). Obnove hramova su potrebne kako bi se hram smjestio u prostor i istaknuo u njemu kao dokaz vremena. Ta građevina nije uzdignuta da ljudima služi kao prostor nego da nosi simboličku poruku, da bude označen. Zbog svega toga može se zaključiti da se arheološka svijest stvorila više u konfrontaciji s budućnošću nego s prošlošću.

Nabonidova kronika donosi opis vladavine i pada kralja Nabonida i ulazak Kira u Babilon. Tablet s Nabonidovom kronikom čuva se u British museumu u Londonu. Očuvani su i Nabonidovi cilindri. Na jednom Nabonidovu cilindru govori o Nabukodonosorovoj steli, nađen je u Sipparu i čuva se u Londonu, a na drugom je opis obnove hrama Sin i taj se čuva u Berlinu.

Nabonidove antikvarske aktivnosti zabilježene su u gradu Sipparu. U Sipparu je zajedno s Nabonidovim natpisima nađen križni spomenik Maništušu koji je iz 23. stoljeća i vrijedno slijedi staroakadski stil. Lingvističke pojedinosti otkrivaju novobabilonsko doba, tako da je jasno da je riječ o falsifikatu (Beauileu 2013).

U Sipparu je obnovio Ebabbar, hram boga Šamaša. U tekstu u kojem se opisuje ta obnova Nabonid navodi da su njegovi predci, Nabukodonosor i Nabupolaasar, pokušali pronaći taj hram, no nisu uspjeli i da je to tek njemu pošlo za rukom (Beaulieu 2013).

Sve zajedno – stela boga Sunca, spomenik Maništušu i natpisi iz 6. stoljeća pr. Kr. govore o gradnji legitimiteta kroz prošlost. U posljednjim godinama svoje vladavine prikupio je i donio mnogo sumerskih i akadskih kipova u Babilon. Nakon osvajanja, Kir je kritizirao taj potez i spominje da je vratio kipove tamo kamo pripadaju. Tijekom 1. tisućljeća pr. Kr. često se spominje otimanje kipa nakon osvajanja i odvođenje kipa u zarobljeništvo (Beauleu 2013). Praksa je to koja se zadržala do suvremenog doba. Nabonid se predaje perzijskom kralju Kiru 539. godine pr. Kr. i time prestaje postojati Novobabilonsko Carstvo.

U povijesti arheologije važno mjesto ima Nabonidova kći En-nigaldi-Nanna / Bel-Shalti-Nanna(r). Ime je dobila prema starom božanstvu i znači – kći mjeseca. Akadski kralj Sargon postavio je svoju kćer Enheduanu (2285. – 2250. pr. Kr.) na mjesto vrhovne svećenice boga Mjeseca Nanna u Uru pa se pretpostavlja da je to bio Nabonidov motiv za davanje imena i titule svojoj kćeri. Ur je bilo središte boga Sina, boga Mjeseca. Nabonid je iskopavao u Uru, gdje je pronašao stelu Nabukodonosora 1 (1125. – 1104.). Navodno je sadržavala opis izgleda vrhovne svećenice, već spomenuti natpis En-ane-du, sestre Rim-Sina, vladara Ura u vrijeme Hamurabija. Ennigaldi Nanna je pripremila zbirku starina u Uru, a predmeti su bili označeni tako da se često u literaturi spominju kao „prve muzejske oznake” (Schnapp 1996). Iskopavanje starina u Uru je poprište zločina i mjesto radnje romana *Ubojstvo u Mezopotamiji* Agathe Christie (1976).

Nabonid je primjer i objekta i subjekta istraživanja prošlosti. O Nabonidu se često u pregledima povijesti arheologije piše s neskrivenom naklonošću i poštovanjem, kao jednom davnom vladaru koji je bio znatiželjan istraživač proteklih svjetova. Rijetko se u preglednim radovima piše o tome koji su bili njegovi motivi. Nabonid utjelovljuje mnoge aspekte stvaranja priča i činjenica o prošlosti. Nabonid pokazuje da, padne li priča na plodno tlo, proturječja nestaju i ostaje samo mit. Ako mit djeluje vjerodostojno, pozitivno, poticajno i autoritarno i prestaje se popitivati.

Winter (2000) vrlo otvoreno uspoređuje strategiju iskopavanja u Babilonu s onom suvremenih arheologa. I jedni i drugi svoja otkrića nazivaju rezultatom (božanski navođenog) istraživačkog dizajna usmjerenog na empirističko i pozitivističko otkriće „pravih tragova” prošlosti. Winter (2000) navodi kao izrazito procesni skup pretpostav-

ki, a ja bih dodala i neopozitivistički. Suvremeni arheolozi iskopavaju kako bi prikupili dokaze o drevnim sustavima spoznaje s pomoću modela ponašanja uočenih kroz materijalnu kulturu: arhitekturu, artefakte i tekstove. Iz istog razloga su kopali i drevni Babilonci, jer im je to bilo nužno za njihove potrebe i funkcioniranje njihova društvenog sustava. Iako se nisu koristili modernim znanstvenim metodama, tvrdili su da su pronašli i drevne predmete i dokaze drevne spoznaje (Winter 2000: 1785)

Winter (2000) svrstava podatke o arheološkim aktivnostima koje zvuče poprilično suvremeno:

- 1) terenske kampanje
- 2) otkrića ostataka arhitekture
- 3) otkrića tekstova i artefakata
- 4) izlaganje odabranih nalaza.

Nabopolassar, Nabukodonosor II. i Nabonid bili su aktivni kopači, dakle iskopavanja ne treba vezati samo uz Nabonida. Istraživali su i gradili u Babilonu, Uruku, Nippuru, Larsi, Sipparu, Uru, Agadi i Kišu. Mjesto iskopavanja često bi se biralo na temelju božanskog nadahnuća koje bi došlo u snu (Winter 2000, 1786). Prema stopi uspješnosti, njihove metode nisu bile puno inferiornije suvremenima, a često bi se i pronašla slučajno, pa i pod utjecajem prirodnih sila. Tako je pješćana oluja pokazala put Nabukodonosoru II. gdje su temelji zida hrama Shamasha, Ebaabbara u Larsi što ga je podignuo kasitski kralj Burnaburiash koji je vladao 1359. – 1333. pr. Kr. Nabonid je tvrdio da je njemu, pak, druga oluja pokazala plato i zigurat Hamurabijev (700 godina stariji od Burnaburiasha) koji je onda on obnovio. Iako se može raspravljati o istinitosti tih zapisa, postoje dokazi o tome da su građevine u Uru, poput rezidencije svećenice Nanne ili zigurata Ur III. bili vidljivi i dograđivani u doba novobabilonske države (Winter 2000: 1786). Lokacija grada Akada, koja je i danas predmet potrage istraživača bila je poznata i Nabukodonosoru II. i Nabonidu. Istraživanja Tella Muhammada koji je potencijalna lokacija Akada pokazala su aktivnosti i Nabukodonosora II. i Nabonida, pa je to možda i suvremena potvrda tvrdnji novobabilonskih vladara. Nabonid tvrdi da je pronašao temelje Eulmasha, hrama Ištar od Akada. Nabonid opisuje kako je iskopavao u rovovima koje je počeo Nabukodonosor, ali s

malo uspjeha i baš kada su kanili napustiti mjesto iskopavanja počela je snažna oluja i kiša koja je razotkrila temelje Naram-Sin hrama (Winter 2000). Nabukodonosor II. osvojio je Jeruzalem, izgradio novu palaču, obnovio zidine Babilona i upravo se za njegovo vrijeme i aktivnosti veže priča o Visećim vrtovima Babilona. Obnova se poduzimala i na građevini za koju i danas zna gotovo svatko – Babilonskoj kuli. Novobabilonski vladar Nabukodonosor II. je 570. g. pr. Kr. napisao kratak tekst o svojem pothvatu obnove legendarne babilonske kule. Pritom je spomenuo i katastrofalno stanje u kojem se građevina nalazila: *„Jedan je od kraljeva sagradio kulu, ali joj nije dovršio vrh. Ljudi su je bez riječi napustili i zanemarili ... Potresi i munje oštetili su zdanje; glina se osušila, cigle razdvojile a zemlja nakupila u unutrašnjosti građevine. Ugledni Merodah potaknuo me da obnovim kulu. Temeljno kamenje sam ostavio a ni izgled nisam izmijenio već je on ostao poput onog u stara vremena. Dakle, pronađoh i obnovih kulu. Uzdigao sam je do nebesa.”* Babilonska kula postaje dio Biblije, prikazi se pojavljuju u srednjem vijeku, renesansi, sve do danas, a vrlo aktivan život ima i kao dio teorija urote pa se čak i izgled Europskog parlamenta dovodi u vezu s pretpostavljenim izgledom kule Babilonske s Brueggelove slike iz 16. stoljeća (<https://www.khm.at/en/objectdb/detail/323/>).

Zanimanje za Stari istok i korijene kršćanstva postoji od kada je i kršćanstva, pa kroz srednji vijek i sva razdoblja do u suvremeno doba. Kula babilonska spominje se kod Herodota, Diodora Sikulskog i Strabona i u tim su djelima ljudi zainteresirani za porijeklo kršćanstva mogli naći podatke i inspiraciju. Ti su ljudi bili trgovci, hodočasnici, liječnici, vojnici, diplomati i drugi, a sve ih je povezivala želja za pronalaskom jedne tako važne, a izgubljene građevine. (Fenollós 2011) donosi podatke o potrazi za Kulom babilonskom od 12. do 14. stoljeća. Nalazi se na *Herreford Mappa mundi*, najvećoj karti toga tipa s početka 14. stoljeća (<https://www.themappamundi.co.uk/>). Kula babilonska je i motiv mnogobrojnih umjetničkih djela, pa tako izgled i oblik kule babilonske svjedoče o vremenu u kojem su nastajali (prikazi iz 1360., 1370., 1423., 16. st. itd., pa sve do Salvadora Dalija). I prije nego što je postala mit po kojem je mi poznajemo ta je građevina sudjelovala u stvaranju mita. Ovo je jedan od primjera kako je teško odlučiti u koje razdoblje smjestiti određenu priču, mit ili aktivnost.

Predmeti sa Starog istoka skupljaju se i u kasnijim razdobljima. U Tebi u Grčkoj nađeni su lapis lazuli cilindri, neki s prikazom boga Marduka u mikenskim slojevima. Svi su porijeklom s istoka, od 23. do 14. st. pr. Kr. Palača u kojoj su nađeni je iz 13. st. pr. Kr. To je primjer sakupljanja s drukčijim motivom od uobičajenih razloga za prikupljanje predmeta u hramovima, a to je prikupljanje radi prikupljanja samog. Praksa sakupljanja predmeta u hramovima, na nešto drukčiji način, ali sa sličnim motivima, nastavlja se i u antičkoj Grčkoj.

Predmeti su imali veliku i višestruku važnost u društvenim odnosima u antičkoj Grčkoj te su služili kao pokazatelj socijalnog statusa, ali i kao pokazatelj i regulator društvenih odnosa i kao mediji štovanja bogova i vlasti.

Praksa votivnih darova je prvo bila vezana za grobove, no od 8. st. smanjuje se broj votivnih darova kao grobnih priloga, a raste broj votivnih darova u hramovima (Bounia 2004). Po zapisima koje imamo, najviše sakupljačke aktivnosti odnosilo se na hramove i junake te štovanje određenog predmeta kako bi dobio snagu jednaku kao onaj koji je taj predmet posjedovao, sreću i sl. Prakse sakupljanja i izlaganja votivnih darova u hramovima povezuju se s jačanjem institucionaliziranje religije i osnivanjem polisa u arhaiskom razdoblju (Gahtan & Pegazzano 2014). Hramovi se transformiraju iz pojedinačnih oltara, svetog drveća ili skupine stupova u kompleksno strukturirane građevine pod krovom u kojima se darovi mogu čuvati i izlagati. Jedan takav hram koji podiže Apolonov svećenik Krisa opisan je u Ilijadi. U hramovima su bili prostori za darove, oružje, tronošce, posude, natpise... Darovi su se donosili kroz različita razdoblja, a svi ti predmeti formirali su zajedničko kontekstualno i kolektivno značenje kroz smještaj u hramu i kroz prostorni kontekst dobivaju vanvremenski kontekst (Gahtan & Pegazzano 2014). Takve kolekcije opstajale su sve do razdoblja kasne antike. Posebno popularna mjesta za podizanje svetišta bili su prostori oko relikvija junaka, posebno homerskih, a smatra se da su se ta svetišta podizala u tranzicijskom razdoblju seljenja votivnih darova iz grobova u hramove te da su mnoga i podignuta na mjestima grobova junaka. Relikvije, epitafi i natpisi homerskih junaka bili su jako traženi i na koncu su oblikovali literarne zbirke (Gutzwiller, 2010). Jako je bilo važno i popularno sakupljanje predmeta herojske provenijencije, kako je bilo zabilježeno u Ilijadi – Zeusov skeptar koji

mu je izradio Hefest prolazi kroz ruke Hermesa, Pelopsa, Atreja i Tijesta prije nego što je završio kod Agamemnona. Štovanje tog skeptra u Heroneji spominje Pauzanija (Gahtan & Pegazzano 2015). Plinije navodi da su se cijenili i štovali predmeti Aleksandra Makedonskog, a Dion Kasije da je Karakala u svojem posjedu imao oklop i posude za piće Aleksandra Makedonskog, a među njima je možda bio i Ahilejev štit. Ta bi skupina predmeta, dakle, preživjela do kasne antike. Potraga za epitafima i relikvijama homerskih junaka počinje od 6. stoljeća. Fascinacija likovima iz Homerovih epova počinje otprilike tada i ne prestaje do danas. U Ateninu hramu u Faselisu u Turskoj bilo je pohranjeno Ahilejevo koplje, u Asklepijevu hramu u Nikomediji u Turskoj Mnemnonov mač (Gahtan & Pegazzano 2015).

Potraga za herojskim relikvijama i predmetima naziva se još i „arheologija svetog” – postupak iskopavanja i dokazivanja autentičnosti kosti junaka. Predmeti su sidra kojima su stari Grci učvršćivali svoje mitove, a dokazano porijeklo predmeta podizalo je vrijednost hrama (Boardman 2002).

Herodot označuje vrijeme razvoja Atene, slobode, trgovine, slobodnog kretanja, razmišljanja, širenja vidika, susreta s drugima. Vrijeme je to kada prošlost iz male ekskluzivne niše i privilegija vladara izlazi na vidjelo i postaje javno, zajedničko dobro (ili zlo). Uz to što je pisao o prošlosti, Herodot je važan i kao rani etnograf i geograf jer je bilježio svoja kretanja i druge narode i običaje smještao na kartu tada poznatoga svijeta. Njegova je karta treća najstarija očuvana, nakon one Hekateja iz Mileta (7/6. st. pr. Kr. u kojoj se donosi i najstariji poznati opis Jadrana), te Anaksimandrove iz prve polovice 6. stoljeća. Važni elementi Herodotova djela su razmatranje uzroka rata, etnografski opisi, narativ u kojem slobodni Atenjani postaju nadmoćni i posljedično kako atenska sloboda nasuprot istočnjačkom despotizmu utječe na tisućljeća poslije i zapadnu historiografiju i misao, te nastaje historiografski klišej – kontrast između Istoka i Zapada. U Herodotovu izričaju *Ἱστορίαι* znači istraživanje. Herodot je itekako svjestan manjkavosti svojih informacija i izričaja pa tako primjerice navodi: „Moja je dužnost da ispričam ono što se pripovijeda, ali mi nikako nije dužnost da svemu vjerujem, i ova tvrdnja neka vrijedi za cijelo moje djelo” (VII. 152) ili „Neka ove egipatske priče posluže onome kome se čine uvjerljivima” (II. 123). Unatoč tome, u antičko doba se Herodotov ugodni stil pi-

sanja tumači kao znak prijevare. Kod Herodota se mogu naći opisi predmeta iz prošlosti: „*nakon Mide, sina Gordijeva, kralja Frigije, ovaj je Gig – koliko nam je poznato – prvi od barbara odaslao u Delfe zavjetne darove. Mida je, naime, odaslao doista vrijedan spomena kraljevski tron na kojem je sjedio kad bi dijelio pravdu: „taj se tron nalazi ondje gdje su i Gigovi vrčevi (I. 14)“*. Donosi i opis inventara u Delfima: „*(...) s dvama doista golemim vrčevima, zlatnim i srebrnim; zlatni je bio postavljen desno od ulaza u hram, a srebrni slijeva. I oni su premješteni nakon požara hrama, pa je zlatni postavljen u riznici Klazomenjana, a težak je osam i po talenata i još dvanaest mina, dok srebrni stoji u kutu u predvorju hrama, a sadržava šest stotina amfora (I. 51)“*.

Hramovi su bili mjesto komunalne i kolektivne vrijednosti. O darovima su se vodili detaljni spisi i svojevrzne inventurne knjige. Ime donora bilo je jednako bitno kao predmet i čini dio važnosti predmeta. Inventari i popisi također su se čuvali i prevodili te su tako nastajale virtualne zbirke. Inventar nam svjedoči o promjenama kroz vrijeme: što je bilo vrijedno, kakvi su materijali bili popularni u određenom razdoblju, kako se mijenjala tipologija. U Delu i Partenonu zbirke su stvarane od helenskog do helenističkog razdoblja.

Politička snaga grada očituje se preko boga i hrama uz koji je vezan te čini mjesto ponosa i okupljanja građana jednog polisa i mjesto kreacije zajedničkog identiteta, iako same kolekcije nije mogao vidjeti bilo tko. Predmeti, građevina i inventarne knjige zajedno su činili reprezentaciju zajedničkog (nacionalnog) identiteta. U budućnosti tu će ulogu imati nacionalni muzeji. Često je intenzitet potrage za herojskim predmetima vezan za političku stabilnost i promjene na vlasti. Nakon klasičnog razdoblja pada intenzitet gradnje hramova, ali sakupljanje votivnih darova nastavlja se na postojećim lokacijama. Uz predmete, postojale su i galerije slika, Propileje (hram Atene Nike) i Minervin hram na Siciliji (spominje ga Ciceron). To su bila sveta mjesta kojima se moglo pristupiti u posebnim prigodama i uz zavjetno darivanje (Gahtan & Pegazzano 2015).

Iz Atenina hrama u Lindosu potječe tzv. Kronika s Lindosa. Na natpisu iz 1. st. pr. Kr. (99. godina) nalaze se dva kataloga (inventara). U prvom je katalogu popisano četrdesetak darova koje je Atena dobila od mitskih i povijesnih osoba, a u drugom katalogu opisana su tri Atenina ukazanja mještanima. Danas se nalazi u Nacionalnom muzeju u

Kopenhagenu. Taj popis čine predmeti kojih većinom više nema, i on čini vrijednost i vjerodostojnost predmeta. Predstavlja kolektivnu vrijednost, kolektivno sjećanje i kolektivnu prošlost. Odras je pogleda na prošlost kroničara, a ne posjetitelja i darivatelja. Kontekst u kojem je predmet izložen mijenja značenje i odnos između predmeta i okoline (Shaya 2014).

U helenističkom razdoblju ima više izlaganja nego u helenskom, a jačaju i privatne zbirke, prve veće osnivaju se u Pergamonu i Aleksandriji. Helenistički običaj izlaganja smatra se pretečom trijumfalnih zbirki u Rimu.

Poimanje prošlosti i predmeta iz prošlosti u Staroj Grčkoj vezano je neraskidivo za bogove, heroje i njihove važnosti u životu polisa. Hramovi imaju snažnu društvenu ulogu prikazivanjem blaga, vezom s junacima i bogovima. Predmet se povezuje s osobom ili događajem, sama kronologija nije toliko važna, ali genealogija predmeta važna je koliko i genealogija ljudi. Iako se smatra da se točno ne može pisati o prošlim vremenima, to očito ne vrijedi i za predmete.

U sklopu svih državnih uređenja Rima nastavlja se povezanost političkog i vjerskog života, a zanimanje za povijesne genealogije i povijesno podrijetlo veće je nego u Grčkoj. To su važna sredstva za održavanje političke stabilnosti i reda, ali i izraz nostalgije za prošlim vremenima i davnom povijesti grada. Uz to, važni elementi u službi poretka jesu i mjesta te predmeti iz prošlosti ili s trijumfa. Važno je pronaći i obilježiti važna povijesna mjesta, pa se tako organizirala i potraga te obnavljanje mjesta rođenja prvoga kralja Romula. Romulova koliba i rodno mjesto smještaju se na Palatin, a na Kapitolu se izrađuje kopija kolibe s Palatina. U Jupiterovu hramu nalazila se velika kolekcija oružja s trijumfa. Livije spominje da su u 6 stoljeću pr. Kr. prve terakotne statue etruščanskog umjetnika Vulke iz Veija, odnesene iz Veija u Rim i ponovno posvećene (prvi njihov spomen datira u 396. g. pr. Kr.). Terakote iz Veija odnesene su kao dio običaja *evocatto*: kao što je i 2000 predmeta iz Volsinija preneseno radi posvećenja hrama Fortune i Mater Matute 264. pr. Kr. što spominje Plinije. Iz tog se običaja razvija i privatno kolekcionarstvo. Plinije i Livije spominju generale koji nakon svojih pohoda donose gomile vrijednih predmeta u Rim. Tako je general M. Fulvije Nobilor 197. pr. Kr. donio 500 skulptura, 168 pr. Kr. Emilije Paul donosi 250 vagona umjetnina iz Pidne,

148. pr. Kr. Kvint Metel donosi 25 brončanih kipova konjanika iz Makedonije koji su predstavljali Aleksandra i njihovu vojsku i podiže ih na Metelov portik koji gleda na Jupiterov hram, Mummius 146. pr. Kr. donosi skulpture, slike, vaze, razne skupocjene predmete iz Korinta (Gahtan & Pegazzano 2015). Dovoženje umjetnina s osvajačkih pohoda u vagonima, nažalost, svakom će svjedoku ratnih događaja iz 20. i 21. stoljeća biti poznato. Predmeti su se iznosili na mjesta proslave pobjede, mjesta javnog iskazivanja moći i tako su nosili važnu političku i vojnu poruku. Kako bi što više ljudi moglo vidjeti zbirke, ne samo u vrijeme trijumfa, Agripa 28. g. pr. Kr. izdaje preporuku patricijima da svoje zbirke otvore javnosti. Privatne zbirke izlažu se javnosti, preko njih građani upoznaju umjetnost, a koliki su utjecaj i značenje imale, pokazuje i postupak Tiberija koji je Lizipova Apoksiomena iz Agripininih termi premjestio u svoju spavaću sobu, što je uzrokovalo prosvjede građana pa ga je morao vratiti iako je izradio kopiju (Gahtan & Pegazzano 2015).

Kolektivno značenje usmjereno je na individualnog darivatelja, a utjecaj pojedinca na formiranje kolektivnog značenja i svijesti razvija se i u kasnijim razdobljima.

Puno starina, kao Venera Genetrix, nalazilo se i u kompleksu Cezarovih hramova, u kojima su stajali novci, statue, slike i geme. Uvodi se novina – obnova hrama. Tako Gaj Asinije Polion nakon osvajanja Ilirika obnavlja Atrium Libertatis iz 2. st. pr. Kr., što spominje Plinije. U njemu je osnovana javna knjižnica i velika zbirka predmeta prikupljenih na osvajanjima.

Praksa (međusobnih) državničkim darivanjima predmetima iz vlastite slavne prošlosti održala se do danas. Egipatski hram Debod, koji se danas nalazi u Madridu, poklonili su Egipćani Kraljevini Španjolskoj kao znak zahvalnosti za pomoć pri izgradnji Asuanske brane.

U carsko vrijeme prakse se nastavljaju i jačaju, a dodatni izvor prikupljanja postaje i trgovina. Dio razvoja tržišta bio je uvjetovan potrebom za lijepim i luksuznim predmetima. U Augustovo vrijeme obnavljaju se neki hramovi što jača vezu između cara i hrama. Povezanost cara s hramom (primjerice hramom Marsa Ultora), a i predmeti koje je on sakupljao, a koji su uključivali umjetnine, ali i prirodne dragocjenosti, utjecali su i na sastav i postav drugih privatnih zbirki. Carski vrtovi i vrtovi patricijskih obitelji bili su pravi muzeji na otvo-

renom, a koliko ih je bilo, govori i podatak da August uvodi čuvare svetih i javnih prostora. I u Rimu su se izrađivale i čvale inventarne knjige. To su bili popisi svih javnih izložaka, od kojih su neki imali i oznake. Zanimljivo je napomenuti da se velika pozornost pridavala i načinu izlaganja, pa su u hramu božanskog Augusta pokušavali bolje osvijetliti predmete i skulpture. U zbirkama Gneja Pompeja Velikog (poznati Pompej) nakon azijskih kampanja očiti su pergamonski helenistički uzori i vidljiva je kombinacija različitih razdoblja i stilova, a uz predmete, donose se i biljke iz različitih krajeva. Zbirke su trebale predstavljati cijelo carstvo i cijeli svijet, te se stvara arhetip univerzalnog muzeja. Plinije u *Naturalis historia* pokušava izraditi sintezu svih dijelova carstva usporedbama između fizičke očuvanosti objekta i prirodnih resursa. Predmeti su se javno izlagali osim za proslave trijumfa i procesija te prigodom vjerskih svečanosti. Politički trijumf generala slavio se kroz procesiju do Kapitola. Plinije kaže da predmeti ispred domova generala govore o njihovim nekadašnjim postignućima i potvrđuju veličinu Rima i kroz vrijednost predmeta koji se posjeduju.

Kao dionici zabilježeni su i različiti predmeti za posvetu i žrtvu. Često su ti predmeti bili posuđivani iz privatnih zbirki. Zbirke su bile namijenjene stvaranju kolektivne političke svijesti, a istovremeno su isticale kvalitetu i ulogu pojedinca. Cijelo vrijeme slažu se eklektične zbirke u starim hramovima. Radi se na očuvanju starih i dopunama novim predmetima. U okolici Pompeja iskopana je vila Boscoreale iz koje potječe poznato „blago iz Boscorealea“ – 209 komada srebrnog posuđa, zlatnog nakita i više od 1000 komada novca. Predmeti datiraju od 4. st. pr. Kr. do 1. st. kada je vila uništena u erupciji Vezuva. U vili Papyri nađene su rimske kopije grčkih kipova iz 5. st. pr. Kr. Zbirku predmeta sadržavala je i Hadrijanova vila u Tivoliju. U razdoblju najranijeg kršćanstva nastavljaju se eklektične zbirke, ali ovaj put i kroz spolije. Građevine su se izrađivale i od spolija –komada građevina iz različitih razdoblja, jedan od primjera je Konstantinov slavoluk. Konstantin je u Istanbul donio starine iz 25 različitih gradova kako bi opremio grad s prošlosti. Te su starine dijelovi Hipodroma, Foruma, termi... Pogledamo li palaču Topkapi u Istanbulu, vidimo da je i danas zbirka predmeta iz prošlosti iz različitih krajeva svijeta i razdoblja. Kako se nekad vjerovalo, tako danas turisti jednako vjeruju da gledaju primjerice Mojsijev štap. Vila u Chiraganu sadržava najveću

zbirku skulptura u Rimskom Carstvu. Skulpture datiraju od 1. do 5. stoljeća. Vila je doživjela nekoliko obnova, u vrijeme Trajana, pa onda krajem 2. stoljeća. Godine 408. uništili su je Vandali. Dio skulptura nađen je na otpadu. Zbirka je sadržavala 30 carskih poprsja, četiri portreta iz tetrarhije, žensku glavu iz 5. stoljeća, više od 20 privatnih portreta te Herkulove poslove iz 4. stoljeća. Ovdje sam navela najpoznatije i najzvučnije primjere, a naravno da ih ima puno više i da su još mnogo kompleksniji nego što ovaj kratak pregled donosi, no oni dobro ocrtavaju važnost i dinamiku predmeta u dijakronijskoj perspektivi staroga Rima. Spomenuti primjeri su iz (Gahtan & Pegazzano 2015)

Predmeti su se također iskopavali. Strabon u opisu Cezarova osvajanja Korinta spominje kako su vojnici iskopavali grobove te su u Rim donijeli „mortuarije“ iz Korinta iz 7. – 6. st. pr. Kr. Cijenili su korintsku keramiku kao i brončane statue i posude. U doba Nerona jak potres oštetio je Knosos na Kreti. Pastiri su pronašli natpise na metalnim pločama koje su odnesene u Rim. Tadašnji stručnjaci pokušali su ih prevesti, ali mislili su da su feničanski natpisi pa su ih krivo preveli. Prijevod se može naći kod L. Septimija. Plutarh donosi priču o seljenju Tezejevih kostiju, jer je Tezej za njega povijesna osoba. Spominje da je Pitija naredila da se iskopaju Tezejeve kosti. Donosi i opis Alkmenina groba te spominje mikenske brončane natpise.

Kolika je bila simbolička uloga predmeta i građevina pokazuje i ovaj opis koji donosi Newell (2016): 410. godine nove ere, Rim, Vječni grad, opljačkali su Alarik Vizigot i njegove snage. Nisu napravili veliku štetu. Alarik je bio rimski saveznik i general. Smatrao je da je carska vlada prihvatila njihov dogovor – zauzimanje grada značilo je u to doba učiniti pregovarački pritisak. Rim u tom trenutku nije čak ni bio glavni grad zapadnog carstva – preselio se u Ravennu. Ipak, njegovo ime i povijest bili su toliko poznati da je cijeli rimski svijet bio traumatiziran. Grad nije bio napadnut osam stotina godina. Kao što je napisao sveti Jeronim, „*ako Rim može propasti, tko može biti siguran?*“. Psihološki učinak bio je sličan onom izazvanom njemačkom okupacijom Pariza 1870. ili napadom na New York 11. rujna 2001. Mnogi su vjerovali da je kršćanstvo, nova dominantna religija, odgovorno za uništavanje starih rimskih vrijednosti. Kršćanstvo je, tvrdili su, bilo pacifističko, dok se slava Rima temeljila na njegovoj snazi oružja. Tvrđili su da su kršćani imali podijeljenu lojalnost i da su stavili svoje

onostrano spasenje iznad svoje lojalnosti državi. Kršćani nisu aktivno odobravalı ratne uspjehe Rima, pa je tako kršćanski car Konstancije II. naredio da se iz Senata ukloni glasovit Oltar pobjede, koji je sadržavao zlatni kip božice Pobjede koja drži palminu granu (mir za poražene) i nudi lovorov vijenac (slava pobjednicima). Zarobljen tijekom rimskih pokorničkih ratova protiv Grčke, August ga je dao postaviti na Oltar pobjede u Senatu u znak sjećanja na njegov poraz od Antonija i Kleopatre kod Akcija. Konstancijevo uklanjanje kipa nije moglo biti oštrije odbacivanje prvog cara i cijele rimske tradicije vojne časti. Sada, vjerovali su pogani, plaćamo cijenu za okretanje leđa borilačkim vještinama koje su nas učinile velikima. Sveti Augustin napisao je svoj klasik Božji grad kako bi opovrgnuo optužbe da je kršćanstvo oslabilo rimsku vrlinu i tako pozvalo barbarsku invaziju na legendarnu i dotad nepovredivu prijestolnicu. Kršćani, tvrdio je, imaju visoke moralne standarde, više od standarda pogana (obožavaju bogove koji su seksualni neprijatelji), a ove vrline umjerenosti, čednosti i pristojnosti čine ih dobrim građanima. (Newell 2016).

S dolaskom kršćanstva mijenja se i odnos prema starinama, a kroz kasnu antiku i rani srednji vijek provodi se dekonstrukcija i prenamjena rimskih spomenika. Prošlost se mijenja i postaje vezana za Isusa Krista i kršćanstvo. Izvori za povijest su Biblija, pisanje crkvenih otaca te prilagodbe antičkih autora u kojima su prihvatljivi dijelovi oni koji govore o osobnim i vojnim vještinama, a neprikladni oni koji govore o poganskim bogovima. Bog je konačno objašnjenje povijesti. Poznati primjer transformacije (poganskog) prostora je Nervin forum u Rimu koji do 8. st. postaje ulica s malim kućicama, a dijelovi hrama služe kao potporni ili vanjski zidovi. Mijenja se sudbina i funkcija antičkih građevina i blaga. Kamen se raznosi kao građevinski materijal, a blago se pljačka. Već u 4. stoljeću zaštita starine ulazi u propise – 376. Valens, Gracijan i Valentinijan donose zabranu korištenja mramora i kamena sa spomenika, a očuvana je iz 458. godine naredba prefektu Aureliju da spriječi daljnju destrukciju. Prokopije piše da je pohod Vandala u Afriku bio motiviran lovom na blago i da je dolazak barbara u carstvo bio motiviran lovom na blago. Teodorik govori da novo ne smije pokvariti staro te da svi elementi moraju biti lijepi i odgovarati jedni uz druge kao kod odjeće. Svoju palaču u Raveni ukrasio je stupovima i mramorom iz Rima. Od Teodorika potječe i uputa za postupanje s

grobovima. Prema toj uputi, ako se nađe grob, treba dovesti svjedoke te prisvojiti pravo na vrijedne priloge. „Nije pohlepno uzeti od nekoga kome to ne može štetiti“. Phoitus u 9. stoljeću piše o pljačkašima grobova koji žrtvuju psa kako bi zemlja iznjedrila što traže (Schnapp 2012).

Potruga za ostatcima kršćanstva poznata je još iz doba antike – svi-ma je poznat primjer potrage Konstantinove majke Helene za Kristo-vim grobom i mjestom raspeća (ona se također spominje i navodi kao prvi arheolog, dapače katkad i kao zaštitnica arheologa i arheologije). U vrijeme Teodozija je opatica Egeria putovala u Svetu Zemlju sa Sta-rim zavjetom kao vodičem. Tragala je za ostatcima Abrahama, Izaka i Jakova. Pokušala je doći i do grada Ura, ali nije mogla zbog sukoba između Rima i Sadanida. Biskup Makarije govori kako su sveta mje-sta pokrivena poganskim spomenicima. Ispod spomenika Adonisu je Betlehemska špilja, ispod Venerina spomenika Kalvarija, a ispod Jupiterova spomenika Kristov grob. Konstantinova majka (sveta) He-lena išla je u potragu za tim mjestima. Našla je tri križa, od jednog je odmah ozdravila. Taj njezin pothvat prikazivao se i zapisivao tijekom povijesti. Tako je u riječi i slici prikazan pronalazak križa u Staroge-lazijanskom sakramentaru iz 7. st. Na prikazu iz 825. godine također sv. Helena kako pronalazi Kristov križ (Schnapp 1996). Uz predme-te vezane za kršćanstvo, koji će biti posebno vezani i za hodočašća o kojima je riječi bilo u prethodnom poglavlju, u srednjem vijeku vlada zanimanje za povijest Rima i u skladu s tim za podrijetlo toga grada, odnosno podrijetlo od Troje (Yavuz 2018). Porijeklo od Trojanca Ene-je svojatali su svi, od samog Rimskog Carstva, preko raznih dijelova današnje Italije, Engleske, Francuske i drugih europskih zemalja. Pad Troje bio je sekularni ekvivalent biblijskog pada čovjeka. Kako sveta povijest počinje stvaranjem, padom te izgonom Adama i Eve iz raja, tako sekularna povijest počinje osnutkom Troje i raseljavanjem ljudi nakon što su Grci osvojili i uništili Troju. Vladari raznih europskih zemalja pisali su svoje povijesti koje su uključivale prilagodbe tek-sta Vergilijeve Eneide za potrebe pojedine vladarske kuće. Službena povijest glasi da su svi trojanskog podrijetla jer je time genealogija u skladu s položajem i pravo na vladanje je zajamčeno (Arner 2016). Iako su korijeni Troje u Ilijadi, Ilijadu se prezire, a Homera smatra lažljivcem. Zbog čega? Zbog toga što je Ilijada pogansko štivo prepu-

na referencija na poganska nepostojeća božanstva. Poganski bogovi stoga nisu ovdje imali mjesta. Priča o Troji poučna je priča o ljudskom djelovanju, vojnoj strategiji pa je bila moralni uzor srednjovjekovnih autora koji su je prepričavali i prilagođavali na temelju priče o trojanskom podrijetlu Rima iz Vergilijeve Eneide. Srednjovjekovni kroničari prilagodili su taj narativ da bi ispričali kako su Enejina braća i potomci osnovali vlastite civilizacije koje mogu polagati pravo na rimsko političko naslijeđe i uspostavljati nova carstva s pomoću koncepcije prijenosa vlasti između nacija – *translatio imperii*. Srednjovjekovni vladari svoju su vladavinu opravdavali usvajanjem genealogija koje su povezivale njihovu lozu s trojanskim kraljevima i junacima. Legenda o Troji uključivala se u povijesne kronike i kroz njih opstajala tijekom srednjega vijeka i ranoga novog vijeka (Arner 2016). Jacques le Goff opisao je glavne odrednice koncepcije *translatio imperii* te istaknuo da je bilo kakav razvoj izvan Europe potpuno zanemaren. Božanska povijest nije odvojena od povijesti zemaljske moći. Ideja linearnosti vremena i povijesti tipična je za srednji vijek (le Goff 1998) (kako vidimo tu ideju baštinimo do suvremenog doba, pogotovo u bavljenju prapovijesnim razdobljima). Minijature Eneide iz 5. stoljeća čuvaju se u *Bibliotheca Apostolica Vaticana*, i to je jedan od samo dvaju ilustriranih rukopisa toga doba.

Svoje trojansko podrijetlo od srednjovjekovnih naroda izražavali su: Franci, Turci, Britanci, Normani, Danci i Makedonci. Posebno je važno kod Franaka i to više kod Karolinga nego Merovinga. Podrijetlo Frankusa prvi put se spominje u Fredegarovoj kronici u 7. stoljeću – *Liber historiae Francorum*. U 9. stoljeću Nennius u *Historia Brittonum* navodi kako je Frankus jedan od četvorice sinova (Frankus, Romanus, Alamanus i Brutus) Hisikonova, unuka Alanusova, prvog čovjeka koji je živio u Europi. Kronike od 13. do 15. stoljeća također donose trojansko porijeklo francuskih dinastija. U Franačkoj u 8. stoljeću, uz podrijetlo, postoji interes za poznavanje prostora. Čitanjem *Commentarii de bello Gallico* počela je potraga za glavnim gradom Mandubijaca. Karlo Veliki je isticao svoje „rimsko podrijetlo“. Iz Rima je dovezio građevinski materijal za Aachen što predstavlja još jedan primjer veze materijalnog (pa bio to i građevinski materijal) i veze s prošlosti koja donosi legitimitet. Uz „sirovinu“, popularni su bili stupovi, sarkofazi, nakit. Navodno je posjedovao i Longinovo koplje koje je izgubio

nakon poraza od Saksonaca kad je pao u ruke kralju Ottu. U 9. stoljeću Nennius u *Historia Britorum* spominje da je osnivač Britanije Brut, potomak Eneje. Tu priču preuzima Geoffrey Monmouth u 12. st. U *Historia Regnum Britanniae* (Clarke 2022: 199) Monmouth London zove *Troia Nova* (Fulton 2022). U 12. st. Benoît de Sainte-Maur piše *Roman de Troie*, što je zapravo prepjev Eneide (Fulton 2022).

Slična je koncepcija *translatio studii* – geografsko pomicanje znanja. Chrétien de Troyes tumači približno 1170. godine da je Grčka bila primarno mjesto svega znanja koje je onda došlo u Rim te se preselilo u Francusku gdje će, milošću Božjom ostati zauvijek. To nije cijela putanja pomicanja znanja – u renesansi pa i poslije povjesničari su promatrali metaforičko pomicanje znanja u istom smjeru kao opažano pomicanje Sunca – u smjeru zapada. Prvo središte znanja bio je Eden, pa Jeruzalem, pa Babilon. Svjetlo znanja krenulo je dalje na zapad prema Ateni pa Rimu, a nakon Rima prema Parizu. Nakon toga otišlo je u London. Druge su nacije, poput Rusa, također svojatale dolazak svjetla znanja, ali u tom slučaju retrogradnim kretanjem. U 18. stoljeću *translatio studii* potpuno je izašao iz mode, ali predviđalo se pomicanje u Ameriku.

Translatio imperii svojevrsan je antitet koncepciji uspona i pada iz kojeg će zapravo proisteci suvremeno poimanje države i vlasti. Prenosi se iz ruke u ruku i s mjesta na mjesto čime se pritom osigurava njegovo preživljavanje. Carstvo je sveto i neuništivo (Pocock 2003). I te koncepcije prijenosa vlasti potječu iz Biblije – Nabukodonosorov san u Knjizi Danielovoj (2:31–45). Kao što Daniel opisuje, kralj Nabukodonosor sanja kip sa zlatnom glavom, grudi od srebra, trbuh od bronce, noge od željeza i stopala od gline i željeza, što je bilo zdrobljena stijenom koja je narasla da ispuni cijelu zemlju. Ta četiri metala, objašnjeno je kralju, predstavljaju niz od četiriju kraljevstava koja prethode Božjem kraljevstvu, koje će trajati zauvijek. Zlatna glava je, naravno, Nabukodonosorovo kraljevstvo, a nije rečeno koja kraljevstva predstavljaju preostali metali. Ipak, u Jeronimovu komentaru Danijela dan je odgovor za latinski svijet: zlato je Babilon, srebro Medeja i Perzija, bronca je Makedonija i željezo je Rim (Wolever 2024).

Trojansko porijeklo europskih vladara pravi je *origin story* koji je u suvremenoj umjetnosti i književnosti čest narativ za opisivanje razvoja karaktera nekog lika, a u prošlim vremenima bio je službeno opravdanje nečijeg prava na vladavinu. Za potrebe legitimiteta selek-

tivno se odabiru dijelovi koji su poželjni i podobni. Tako iz Ilijade Troja vrijedi, bogovi ne vrijede. To je još jedna od mnogih dihotomija koja označuje cijelu našu povijest.

Na kraj takvim genealogijama i dokazivanjem trojanskog podrijetla nisu stale neke nove spoznaje već političko-vjerska zbivanja koja su promijenila političku kartu Europe. To je pokret reformacije koji je doveo do raskola zapadne Crkve i jedna je od prekretnica u zapadnome svijetu. Za arheologiju je važna posljedica zaokret u potrebnom podrijetlu – to više nije bilo trojansko, jer je trebalo prekinuti veze s Rimom, već lokalno, autohtono koje ukazuje na pravo vladanja područjem. Ali zanimanje za Troju se nastavlja i ne prestaje potraga za mogućim lokacijama po raznim dijelovima Europe, a krajem 20. stoljeća „pronađena” je i u našoj blizini. Troja se smještala i na područje Gabele, južno od Čapljine u Bosni i Hercegovini. Tijekom 80-ih godina 20. stoljeća, kada je Gabela bila dio bivše Jugoslavije, bila je vrlo popularna teorija da se Troja nalazila upravo ondje. Autor teorije je Salinas Price koji je svoja promišljanja objavio u djelu *Homerova slepa publika* (Price 1985). To je privuklo golemu pozornost javnosti, unatoč negativnim odgovorima stručne zajednice. Nedavno se, nakon smrti Salinasa Pricea, kada je njegova obitelj došla razasuti njegov pepeo upravo u Gabeli, priča se ponovno aktivirala i to tako da se pojavila u novinskim naslovima kao „*Nevjerojatno: Troja je bila u blizini ovog glavnoga grada bivše Jugoslavije?!*” s podnaslovom: „*Je li se Trojanski rat zaista dogodio u dolini Neretve?*” Vijest je s portala telegraf.rs od 07. 08. 2015. Dvije godine prije Večernji list je 13. 07. 2013. ponovno pokrenuo priču pod naslovom „*Salinasova knjiga dokaz da je drevni grad ipak u dolini Neretve?*” s podnaslovom „*Što je ostalo od teorije Meksikanca Roberta Salinasa Pricea koja je bila svjetska senzacija*”. Koliko je ta priča živa i aktualna, potvrđuju i lokalni odgovori u obliku trojanskog konja odjevenog u kvadratiće hrvatske reprezentacije, na kojem je zastava nepostojeće Hrvatske Republike Herceg Bosne, osuvremenjenog natpisom „*Not my president*” koji je postavljen nakon izbora Željka Komšića za hrvatskog člana predsjedništva Bosne i Hercegovine 2019. Sam konj s kvadratićima i zastavom postavljen je kao potpora hrvatskoj reprezentaciji tijekom Svjetskog prvenstva u nogometu u Rusiji 2018.). U Čapljini se od 2016. proizvodi craft pivo naziva „Trojansko pivo”. Dok je on pišući knjige svijetom promicao teoriju o

Troji u Gabeli, sami Gabeljani su bili suzdržani. Sad nema Pricea, ali u Gabeli postoji pjevačka skupina „Trojani“, Turističko društvo „Troja“ i spomenuto „Trojansko pivo“, a trojanski je konj obvezan dio scenografije mlađih Gabeljana na karnevalima (<https://www.bljesak.info/lifestyle/flash/ako-je-u-gabeli-bila-troja-onda-moze-bit-i-trojansko-pivo/249883>).

U Hrvatskoj se kao mjesto Troje spominje i Motovun u Istri. Taj grad dojmljivog izgleda i arhitekture na vrhu brda kojeprethodno spominjem i kao jednog od divova, svakako može djelovati posebno i mistično, pogotovo kad se izdiže iznad oblaka. U tom su gradu sadržana dva mita – onaj o Troji i onaj o divu. Motovun kao lokaciju Troje donosi profesor povijesti iz Novigrada Vedran Sinožić u knjizi *Niša Troja* (Sinožić 2016).

Dekonstrukcija mita o vladarskom trojanskom podrijetlu završava u 16. stoljeću (Brown 1998). Vladari više svoje podrijetlo ne povezuju s trojanskim i ta se poveznica gubi. Glavni uzrok tome je svakako reformacija, kada se u dijelu europskih zemalja prekidaju veze s Rimom i dosadašnje genealogije više nisu potrebne, nego dapače, nepoželjne. Jedan od ključnih razdoblja u dugom procesu razvoja arheologije jest razdoblje reformacije u Europi. Već je spomenuta važnost reformacije u raskidanju veza s Rimom i Trojom. Aktivnosti poznate kao reformacija donose korjenite promjene u načinu na koji se doživljava i proučava prošlost. Raskid s papom, i na formalnoj i simboličkoj razini, označuje kraj ovisnosti o Rimu. Kako su prekinute suvremene veze, tako se počinju prekidati i veze s prošlosti. Višestoljetno trojansko podrijetlo više nije potrebno i poželjno i javlja se nasušna potreba za stvaranjem vlastite nove nacionalne povijesti i prošlosti. To stvaranje nacionalne svijesti, u odnosu prema Rimu i suprotnosti s Rimom otvara pitanja o porijeklu Germana, Slavena, Kelta. Neka je baza znanja postojala jer su primitivna plemena na rubu rimskog i grčkog svijeta poznata već iz pisanja Herodota i Tacita. No prapovijesni nalazi služe kao nadomjestak za grčke i rimske, pogotovo u onim područjima gdje ih i nije bilo što se uglavnom poklapa s područjem srednje Europe zahvaćenim reformacijom. Ostave zlatnog novca bile su prepoznate i korištene kao izvor ili nekad i pretopljene.

Henrik VIII. i raskid s papom potiču razvoj interesa za prošlost u Engleskoj iz dva smjera. Prvi je novoprobudeno domoljublje motivirano raskidom koji je potaknuo zanimanje za vlastitu prošlost. Istodobno, nakon nekoliko godina i desetljeća fizički se počelo gledati kako je što izgledalo „prije“. Zarasli samostani u Engleskoj – raskid sa suvremenim praksama postaje izvor za proučavanje prošlosti, kako je to prije izgledalo. U objektima iz kojih je raslo drveće u isto su se vrijeme mogli naći spisi i dokumenti o vremenu koje već tada više nije postojalo. To je bio dobar i prikladan model iz kojeg se učilo da su predmeti iz još davnije prošlosti mogli tako završiti – dakle tek tada se to spoznalo. Tako J. Leland, kraljevski antikvar 1533., bilježi mjesta, imena i ostatke te radi na očuvanju knjiga iz samostana. Djelovanjem Henrika VIII. uništeno je oko 95 % inventara samostana. Dakle, moglo se opažati kako stvari i građevine i znanje mogu brzo propasti i nestati i da za to nije potreban dug protok vremena. Sa spisima nestaje i specifično znanje, a zamjenjuje ga novo znanje.

Ipak, mit o Troji preživljava, kao i junaštvo i veliki narativi. Priča je puna inspirativnih elemenata, a i nalazila se u mnogobrojnim kronikama i kao takva ušla u mnogo više prostora nego kao puki alat vladara. Primjerice, pokazuje kako je Troja utkana i u Shakespearov izričaj te kako je oblikovan narativ i njegovi konstitutivni dijelovi i korijen modernog engleskog nacionalizma (Bowling 2018). Troja nije samo grad ili arheološko nalazište, Troja je koncepcija i to očito izvanvremenska. Današnja Troja je arheološki lokalitet pod zaštitom UNESCO-a, a na njihovim je stranicama ovako opisana: *„Troja, sa svojih 4000 godina povijesti, jedno je od najpoznatijih arheoloških nalazišta na svijetu. Prva iskopavanja na tom mjestu poduzeo je poznati arheolog Heinrich Schliemann 1870. godine. U znanstvenom smislu, njezini opsežni ostatci najvažniji su dokaz prvog kontakta između civilizacija Anatolije i mediteranskog svijeta. Štoviše, opsada Troje koju su izveli spartanski i ahejski ratnici iz Grčke u 13. ili 12. stoljeću prije Krista, koju je Homer uvijekovječio u Ilijadi, od tada je inspirirala velike kreativne umjetnike diljem svijeta.“* (<https://whc.unesco.org/en/list/849/>).

Primjeri iz ovog poglavlja pokazuju da mjesta i predmeti imaju političku, društvenu i umjetničku funkciju koju svojom uobičajenom suvremenom arheološkom interpretacijom često nijećemo.

